

Милица Јанковић
ЈЕДНА МОГУЋА АУТОБИОГРАФИЈА
– изабране приповетке –

приредила Славица Гароња Радованац

Уредник

Зоран Колунџија

Књигу прејоручују

Зорана Опачић

Малиша Станојевић

Јован Пејчић

На корицама

Миодраг Петровић, *Порџреџ Милице Јанковић*, 1914 (уље на платну).

Народни музеј Пожаревац

Објављивање ове књиге омогућило је
Министарство културе и информисања Републике Србије, у оквиру пројекта –
Капитална дела која се објављују на српском језику из области културе и вредна дела
из области домаће и преводне књижевности

Милица Јанковић

ЈЕДНА МОГУЋА АУТОБИОГРАФИЈА

изабране приповетке

Приредила
Славица Гароња Радованац

БЕОГРАДСКО
ЧИТАЛИШТЕ

ПРОМЕТЕЈ

Милица Јанковић
(1881-1939)

Милица Јанковић

ПРИПОВЕДНИ ОПУС МИЛИЦЕ ЈАНКОВИЋ – ИЛИ ЈЕДНА МОГУЋА АУТОБИОГРАФИЈА

*Јер лијтераатура је уметност која скупила лепоте истине и
маште, она је есенција лепоте живота. Она сачињава идеалну
вредност живота, она је његов драги камен.*

Милица Јанковић („Час стварања”, 1920)

Замашан приповедни опус Милице Јанковић – осам збирки приповедака – ни до данас није ваљано ишчитан, истражен, нити вреднован, чак ни у обавезујућем издању, као што је то, недавно објављени зборник радова посвећен њеном опусу (2014)¹. У њему су, например, само дотакнуте њене прва (*Истовести*, 1913) и последње збирке (*Међу зиговима* 1932, *Људи из скамије*, 1937), опстале у књижевној рецепцији у последњих сто година углавном зато, што је прва збирка, топло поздрављена од једног Скерлића, директно увела Милицу Јанковић у његову знамениту *Историју новије српске књижевности* (1914), док је последња збирка имала ту привилегију да је објављена у престижном плавом колу Српске књижевне задруге и захваљујући томе обезбедила јој неку врсту трајности у рецепцији. А између те прве и последње збирке, Милица Јанковић је написала и објавила још шест књига приповедака: *Незнани јунаци* (1919), *Чекање* (1920), *Смрт и живот* (1922), *Плави, добродудни ваљи* (1929), *Међу зиговима* (1932), *Путем* (1932). Очигледно, све тежа доступност њених књига (у Народној, Универзитетској, Библиотеци града, готово је прави подвиг

¹ *Нова реалност из сопствене собе: књижевно стваралаштво Милице Јанковић, зборник радова /уреднице Биљана Дојчиновић; Јелена Милинковић; Милена Родић/, Народна библиотека „Вук Караџић” Велико Градиште – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” Београд, 2014.*

пронаћи понеки од наведених наслова)² учинила је да се рецепција приповедног опуса Милице Јанковић (у нагло пораслом интересовању за њен књижевни рад са почетком 21. века), свела на њена три романа³ и споменуте две збирке приповедака, па се она и сада може сматрати још увек непрочитаном књижевницом, поготово с обзиром на приповетку као жанр у српској књижевности.

Ако се зна да је у свом замашном опусу од осам споменутих збирки, у периоду 1913–1937, Милица Јанковић написала 87 приповедака⁴ (у шта не убрајамо 30 кратких проза / записа из збирке *Међу зиговима*, као ни приче из књига за децу), онда долазимо до импресивног податка – да је ова књижевница, између два светска рата, написала преко стотину дужих и краћих приповедака, што је готово јединствен случај у српској књижевности, иначе примарно формираној на приповедним жанру, чије је главно обележје дуго била управо приповетка. По свом опусу у српској књижевности Милица Јанковић је, пре свега, дакле *приповедач* са изразитим наративним нервом и даром, у жанру где се њен таленат највише и показао, уздижући се кроз поједине приповести и у антологијске врхунце, за разлику од романа у којима су на пример, уз неоспорне врлине, уочљиве и мане, управо на композиционом плану. Са очигледном и неоспорном књижевном репутацијом стеченом између два светска рата (објављујући код најугледнијих издавача попут Цвијановића, Геце Кона, у плавом колу СКЗ итд.), тим више је уочљив раскорак између готово полувековног заборављања и скрајнутости Милице Јанковић у канонским књижевно-историјским прегледима, са последицом суштинске неишчитаности њеног приповедног опуса, јер је преко сто написаних приповедака, само по себи респектабилна чињеница за једну националну књижевност, али и замашан посао за сваког књижевног историчара и критичара. Управо из тих разлога, определили смо се, да кроз овај рад представимо једну од најчитанијих, за живота најцењенијих и по опусу најплоднијих књижевница српског језика, у њеном, најмање познатом и истраженом, а обимом највећем и најзначајнијем – приповедном опусу.

² У правој библиографској потрази за насловима Милице Јанковић, захваљујем се Александри Павловић из Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” за сву пружену помоћ у налажењу потребних наслова, као и Библиотеци града Београда и библиотекари-ма Семинара за Српску књижевност Филолошког факултета, у коме су, зачудо, сачувани најважнији наслови ове књижевнице; такође Малиши Станојевићу и Јовану Пејчићу, на корисним сугестијама у вези са појединим насловима из опуса Милице Јанковић.

³ Милица Јанковић је објавила следеће романе: *Pre sreće* (Zagreb, 1919), *Плава јосићоћа* (СКЗ, 1924) и *Муџина и крвава* (1934, 2. издање 2012).

⁴ Иако је у понеким библиографијама Милице Јанковић нотирано као засебно издање („Душица”, Сарајево, 1926), мишљења смо да је такође реч само о једној приповеци, у популарном издању И. Ђурђевића, где је Милица Јанковић најчешће објављивала, но до тог издања ни у једном каталогу нисмо успели да дођемо.

Збирке приповедака Милице Јанковић

Могуће је да су животне (не)околности и болеснички удес „натурали” Милицу Јанковић да буде (само) писац, па се и тим може објаснити тако огромна продукција, несвакидашња за наше услове, која у врло малој мери може да се сведе на „писање ради писања”. Напротив, њен разноврстан тематски опус, може се сагледавати из различитих позиција, пружајући вишеструко занимљив књижевни свет у њеним приповеткама. Као одличан и проницљив посматрач живота, у најранијој младости, Милица Јанковић је теме и ликове за своје бројне приче – црпела из периода када је била здрава и покретна – чак и сви облици глагола *крешања*, што је била непокретнија и прикованија за постељу, у њеним причама постају све присутнији. У овом случају срећемо феномен, не само задивљујућег животног стоицизма, филозофске борбе за смисао пронађен у уметности / лепоти, већ и ону класичну улогу приче и причања, познату и код Андрића – да се писањем (причом) егзистенцијално надомести оно што се нема у стварности, или барем створи илузија (потпуно осмишљеног) живота. И мада је у последњој збирци (*Људи из скамије*) то већ било очајничко „чупање” последњих мрвица тема, често и тривијалних, или без поенте, да би се потпуно сломила физички „међу зидовима” – управо ова збирка проза истоименог назива, оригинално најављује нови, спонтано настали жанр и важан поетички заокрет у стваралаштву Милице Јанковић кроз низ фрагмената, или „знакова поред пута” – струја у српској књижевности која ће се јавити тек три-четири деценије касније, а који књижевница није имала више прилике ни времена да даље развије.

Иако је имала таквог ментора, као што је то био Јован Скерлић, који ју је увео на велика врата у српску књижевност, кроз прву причу објављену у знаменитом „Српском књижевном гласнику” (1909)⁵, а потом, директно и у *Историју новије српске књижевности* (1914), захваљујући дакле, само првој збирци приповедака (*Историје*, 1913), која неоспорно има културно-историјски значај за саму Миличину књижевну биографију (као скоро једина збирка у делимичном фокусу пажње наше критике током пуних сто година), но, то свакако није и најбоља збирка Милице Јанковић.⁶ Иако је ушла у српску књижевност уочи Првог светског рата, нема сумње да највећим делом свог стваралаштва Милица Јанковић тематски и стилски припада реалистичком дискурсу, и то оном изворном и од најбоље коvine („нова реалност”), битно ширећи, тематски, мотивски и стилско-језички српску реалистичку приповетку, што је до данас мало запажено. Њена

⁵ Приповетка „Отргнути листићи из дневника једне девојке”, објављена је у *Српском књижевном гласнику*, 1. јула 1909. године.

⁶ О овој збирци сам писала у својој књижевно-историјској студији *Жена у српској књижевности* (2010), па се овом приликом на анализи ових прича нећу задржавати.

савременица, Исидора Секулић, па на неки начин и личност са којом је заједнички закорачила у књижевност, умела је мудро и надахнуто да оцени тај респектабилан приповедни опус поводом смрти Милице Јанковић. Исидора истиче „ретку лепоту” Миличиног приповедања, односно дар усменог приповедача („Она је писала причу као да је прича усмено, са непрестаним погледом у слушаоца”), истичала је њену уметничку моћ представљања човекове метаморфозе, затим „патриотски и народни елемент приповедања”, посебно у приповеткама које „обрађују проблеме наших вароши и села”.⁷ Најзад, поводом приповедног опуса Милице Јанковић, чувен је и Исидорин суд о вредновању културе уопште: „Милица Јанковић нема у нашој литератури своје право место. Она је одличан приповедач. Када се смиримо, када сазremo као култура, она ће то место морати да добије.”⁸ Чини се да је то „сазревање културе”, барем у погледу женског књижевног стваралаштва дошло тек са првим деценијама 21. века.

Највећи приповедни замах и уметничке домете у жанру приповетке Милица Јанковић је остварила у периоду од 1920. до 1932. године – односно, од збирке *Чекање* (1920) и *Смрти и животи* (1922), до збирке *Пућем* (1932). У тих дванаест година перманентног књижевног стваралаштва, створен је замашан књижевни опус, који сем приповедног, чине и романи, као и приче за децу. То су истовремено вредносно најкохерентније и најбоље збирке у њеном опусу, где је она дала и бројне антологијске приче. Жанровски искорак и последњи велики уметнички узлет Милица Јанковић, као што је напоменуто, постиже збирком *Међу зиговима* (1932), закључно са *Људима из скамије*, збирци која већ сведочи о „кратком даху” писца и напуштању борбе – поразом пред животом.

Та уметничка размахнутост и занос животом (и поред болести која већ постаје њен сталан пратилац), најживљи утисци, сјај и снага стила, највиднији су у првој послератној, и најкохерентније компонованој збирци Милице Јанковић, *Чекање* (1920). Одлично одабран наслов збирке (*Чекање*), као мотив, троструко се варира у разноликим значењима и у свим приповеткама. Док је у првом есејитичком и аутопоетичком запису („Час стварања”), *то чекање инспирације*, заправо, суштинско детектовање стваралачке кризе, као честог пратиоца многих уметника („Али ево месеци и месеци пролазе а часови стварања неће да ми дођу”), у причи „Ученица”, мотив *чекања* се манифестује као воља снажнија од смрти, чиме је самртница одлаже, чекајући вољену особу и на трен поричући смрт у

⁷ Исидора Секулић, „Сахрана Милице Јанковић”, *Полиџика*, 29. јул 1939, 7 (преузето из: Велиша Јоксимовић, „Стваралачка историја и приповедачки поступак Милице Јанковић”, у: *Нова реалност из сојсйвене собе*, зборник радова „Књижевно стваралаштво Милице Јанковић”, 2014, стр. 22.

⁸ Нада Маринковић, „Мир и немир Исидоре Секулић”, *Књижевне новине*, 16. фебруар 1977, стр.7.

име живота; најзад у истоименој причи („Чекање”), то је изузетно страсна љубавна прича у наговештајима (тако ретка код ове књижевнице), у којој се љубавни зов фиксирао у чекање драге особе, која се, међутим, те вечери, у смени спољашњих атмосферских прилика (ноћ, киша, пљусак) не појављује. У изузетна приповедна остварења из ове збирке такође можемо убројити и приче „Пљусак” и „У санаторијуму”, где у приповедачком субјективном – ја-исказу, књижевница даје неке своје (доста ретке) моменте из прве младости, из ракурса још снажног животног оптимизма и ведрине, иако већ озбиљно начете болешћу, са честом подвученом дихотомијом тело-душа (тело, које је омета и душа, која би да узлети). Сасвим особеном чини нам се и приповетка „Наказа” (којој би боље стајао наслов „Глувонема”), која се тематски приближава сјајном циклусу проза Боре Станковића о „божјим људима”. У атмосфери једне бање у Србији, у раскошном сликању пејзажа и живота бање, ауторка се фокусира на судбину „глувонеме” просјакиње и њен трагичан удес, кроз различита доба жене: од девојчице, до пре времена остареле и наказне жене. У ликовном смислу (по описима природе Србије) ово је једна од најбољих приповедака Милица Јанковић. Остале приповетке (од њих, укупно 17), чине ратне приче из Првог светског рата (што стоји и у поднаслову збирке: „одломци из историје робовања и из историје јунаштва”). Међу њима, прича „Спасиоци”, исприповедана у мушком роду, по сучељавању и драматичности мотива (рањеник, кога спасавају два дезертера, и које стога, чека смртна казна), може се назвати антологијском.⁹ На исти начин и са сличном снагом, бирајући провокативне мотиве из рата (Балканског и Првог светског), Милица Јанковић ствара узбудљиву ратну прозу („Инвалид”, „Отац”, „Мајка”, „Јесен”, „Редом”, „Регрут”), где се посебно истиче прича „Чарапе” (мајка доноси чарапе сину, не видевши у болници да је он заправо инвалид, остао без обе ноге). Најзад, и у завршници ове збирке, издваја се и четврти семантички ниво речи „чекање”: то је ишчекивање Ослобођења, али и најдражих мушкараца из рата, кроз причу „Велико чекање”. Овом збирком Милица Јанковић дала је најозбиљнији допринос српској ратној приповеци, што до сада готово уопште није уочено, нити (антологијски) вредновано.

Њена следећа збирка приповедака *Смрти и животи* („Напредак”, Београд, 1922), са својих 18 приповедака (!), редигована руком самог Скерлића уочи његове смрти¹⁰, који ју је и припремао за штампу, представља

⁹ Прича „Спасиоци“ дата у првом лицу мушког рода је заправо лични доживљај Боже Павловића, рођеног ујака Милене Павловић Барили (брата њене мајке Данице). Милица Јанковић је била у блиском сродству са Миленом Павловић Барили: Миленин деда Стојан Павловић, и Миличина баба Живка, били су рођени брат и сестра. Ова прича је први пут објављена у загребачком „Савременику“, 1917. године, бр. 6, стр.235-238.

¹⁰ Скерлић је приредио за објављивање прву књигу Милице Јанковић (*Исјавести* – „његов

предратни рад Милице Јанковић, настао одмах након успеха прве збирке *Истовесити* и више него наклоњеног суда великог арбитра српске књижевности до Првог светског рата. Но, ова збирка увелико надмашује њен првенац (*Истовесити*) по некој врсти тематске компактности, вредносне уједначености и стилске размахнутости у наративу. Збирка *Смрт и животи* у целини носи доиста „скерлићевски печат” – настала очигледно на трагу прокламованих Скерлићевих критеријума, али под његовим будним оком, она у клицама има оне елементе који ће развити све потоње врлине (и мане) приповедачке уметности из опуса Милице Јанковић: све приче делују као „исклесане”, исприповедане сигурно и са животном снагом и видним тематским новинама. Ово су приповетке које видно богате опус Милице Јанковић, за сваку будућу антологију женске и српске приповетке.

Састављена од обимних приповести аутобиографског карактера („Мој отац” и „Тетка и теча”), свој несумњив таленат, М. Јанковић приказује и у причама „новелистичким исечцима” из живота, са снажном психологизацијом карактера и атмосфером – кроз спој пејзажа и унутрашњег стања човековог бића, где је честа тема смрт и спровод, и то младог човека („Смрт и живот”, „Непогода”) – све дато кроз добро фокусиран угао посматрања, па и својеврсни натурализам:

„Блато, блато од неба до земље. Село с прљавим, бедним кућицама, тоне у блату, расуто по долини као разбацана гомила камења коју је нека бујица нанела и равнодушно ту оставила. Дува студени ветар. Густо блато се угиба под тешким кораком. И срце под кожухом куца узнемиреније. Има и наде за онога ко ноће да се теши: ветар обећава да ће брзо смрзнати то блато.” („Смрт и живот”, 31)

У насловној причи из које је преузет наведени цитат („Смрт и живот”), антологијској у сваком погледу¹¹ и без и једног сувишног коментара, Милица Јанковић слика трагичну женску судбину, тип „нежељене невесте”, у правом смислу речи „патнице”, која – након изненадне смрти мужа, мора да напусти мужевљеву породицу, остављајући им и своје мало мушко дете. Кроз драмски добро мотивисан тренутак и „исечак” сцене са мужевљеве сахране прича се завршава епилогом након годину дана, кроз дијалог сапутнице са младом удовицом, током путовања у колима, која одлази да се преуда за удовца са својом децом, док синчића оставља бездушној свекр-

је и наслов ове збирке“ – М. Јанковић), и „прегледао и уредио” приповетке за њену другу збирку *Смрт и животи*, која је требало да се појави у издању Цвијановића 1914. године, али је због почетка рата штампана тек 1922. године.” (у издању „Напретка”). В. Јосимовић, исто, 18. Милица Јанковић је носила неподељено дивљење за Скерлића: „И мој је учитељ био тај јаки човек, мој велики учитељ.” (Јанковић 1919 б: 466).

¹¹ Објављена у: Славица Гароња, *Врћи Тајни: антологија српске женске приповетке до 1950.* (2016, 247–255)

ви и заови, тешећи се да ће му „бити добро”, и да ће, као једини наследник, он наследити све имање. О патњама раздвојености детета од мајке и вечитом и неизлечивом ожиљку, ништа се не говори, али се он просто назире. Срезана, бритка, ефектна, без сувишних речи и коментара, сва такорећи „скерлићевска” по дометима које је велики критичар заговарао, у овој приповести Милица Јанковић се приказала као приповедач од високог артизма, али и књижевница која је већ тада уметнички проговорила о специфичној женској судбини у патријархалном свету.

На исти начин може се посматрати и прича из Првог светског рата („Случај”)¹², у којој се Милица Јанковић показује као мајстор приповедања о свакој теми, па и „мушкој”, ратној: заустављена такође на зачудном, готово филмском „снимку” групе жена у црнини (у ритуалу изношења одеће војника и њеном „сахрањивању, на глас да је погинуо”), из чега израста горостасна фигура оца, који не верује у гласине и одлази лично у град да све провери. У краткој ретроспективи приказује се тај син-јединац, који је отишао прво у „бугарски”, потом и Велики рат (управо завршен), да би се прича фокусирала на очево упорно трагање за пореклом „црних гласина”, заправо одмотавањем клупка, којим се открива и својеврсни феномен укореењен у сеоском народу, нарочито међу женама: усменог „додавања” на било какву вест све више детаља, и њиховог нарастања до чудовишних размера, а често и сасвим обрнуте информације (зарад прибављања сопствене личне важности), што све кулминира у завршној, експресивној сцени: у тренутку када је сазнао да је глас о погибији измишљен и потеже корбач да казни рођаку која је тај глас и „лансирала”, појављује се син – жив и здрав, управо пристигао из рата, када је све заустављено у ефектној сцени и слици оца: „А Младен стоји као камен, само му се доња вилица тресе. [92]”

Сем великих наративних целина, блиских малим романима (дужине од 50 до 70 страница, као што су споменуте приповетке „Мој отац” и „Тетка и теча”), у овој збирци, заступљене су и аутобиографске цртице, из периода Миличиног основног школовања, са првим горким искуствима (социјалне) неправде у колективу („Прва”), преко лирски интонираног реализма („На Млави”, „Догађај”, „Ђак”), датих такође у искошеном и експресивном кључу. У овој збирци Милица Јанковић започиње и особен тематски циклус о мору, дат кроз неколико „јадранских проза” („Загонетка”, „Пут у Цавтат”, „Доктор”), што ће она тек развити и потом овај тематски опус предано неговати до краја живота, као велики заљубљеник у море и уопште плаву боју. Док део прича можемо назвати и причама-портретима (о доброћудном лудаку „дотуру” из Дубровника), има и неколико лирских рефлексја („Плаве очи”, „Скице”, „Никоме не треба”, „Светао час”, „Акорд”), све до патетичне апотеозе („Збогом Дубровнице!”) којом се завршава ова књига.

¹² Такође објављена у истој антологији (С. Гароња, *Врш Тајни*, 2016, 255–262).

Разноврсни стилови / дискурси, али и тематски „измешане” приче карактеришу, не само ову збирку Милице Јанковић, већ се она може сматрати парадигматском и за све остале њене збирке. Да ли обимност њене продукције и брзина којом је писала није дозвољавала да збирке „одлеже”, тек за Милицу Јанковић је карактеристично одсуство талента да даје добре наслове како својих прича, па и читавих збирки, тако и недостатак осећаја за тематско-стилског компоновање тих прича унутар једне збирке, као једне уметничке органске целине, што оне нуде, а зарад веће „читљивости” и „проходности” њених прича, иначе вредних по себи. Тако, рецимо, ову збирку отвара можда и најслабија прича у читавој збирци („Загонетка”), а на самом крају налази се једна од најбољих приповедака у читавом Миличином опусу – „Мој отац”.

„Мој отац” је у сваком погледу антологијска приповетка српске књижевности – по обиму готово мали роман: са снажно проживљеним, непатвореним сликама, једног срећног детињства, какве смо ретко сретали у нашој књижевности, све то усред егзистенцијалних невољности (одрастање без оца, што је лајтмотив ове прозе – усред туђе куће), са изузетно живо представљеним ликовима укућана (деде, бабе, ујака Лазара, мајке и сестара), који омогућавају девојчици ипак, изузетно срећно детињство¹³, дато у првобитној перцепцији света, када је све „чудо”, а живот испуњен и испијен до дна. Такође и кроз аутобиографску причу „Тетка и теча”, ауторка проткива неколико изузетно модерних мотива, који и ову приповетку уздижу у сфере антологијских – контраст телесне лепоте (тетка) и божје казне (наказно, треће, женско дете које је родила). Кроз рељефне портрете својих рођака, М. Јанковић сугестивно слика предратни Београд, његов успон пред Први светски рат, али и прве ратне дане са трагичним епилогом. Приповетка има захвате и рукавце такође једног мањег романа.

Већ из збирке *Смрти и животи* могу се сагледати неке константе присутне и у каснијем приповедном опусу Милице Јанковић: најјаче су јој аутобиографске приче или приче са аутобиографском подлогом, уједначеног интензитета и квалитета, као и приповести у којима нараторка постаје објективни посматрач, сугестивно сликајући добро одабране и драмски снажно мотивисане сцене – исечке из стварности. Најслабије (не само у овој збирци) су јој „јадранске” приче, које не прелазе путописно-репортажни жанр, док је и ова збирка, као и неке потоње, у смислу квалитета могла да има изостављене лирске (и углавном сентименталне) рефлексije и апотеозе, које су, суштински, падајући у патетику непотребно сенти-

¹³ Милица Јанковић у (необјављеном) интервјуу Бранимиру Ђосићу 1927. наводи: „За то детињство се вредело родити и поднети све ове муке што ми сачињавају живот.“ (Бранимир Ђосић, *Десет њисаца, десет разговора*: допуњено издање са интервјуима Милице Јанковић и Луја Војновића; прир. Јован Пејчић, 2012).

ментализовали ову збирку (оно што је „мушка” критика једва дочекала као општи знак „женског писма”), кварећи општи повољан утисак о збирци у целини, са очигледно неколико антологијских прича.

Може се рећи да Милица Јанковић, што је већ примећено у критици¹⁴, овако зацртану „поетику” није унапређивала, већ ју је само тематски проширивала, пишући из креативног нагона, у којем је још једино могла да налази смисао сопственог живота, не промишљајући много приповедачке или композиционе стратегије, нити финесе властитог приповедног опуса. Стога, следећа, обимом „тања” збирка из 1929. године *Плави, доброћудни вали*, већ носи манир који ће доста одмоћи рецепцији Милице Јанковић – то су прозе неуједначених вредности, неадекватног, помало и патетичног наслова, али опет са неколико сјајних искорака, попут приповетке са снажним аутобиографским печатом: „Стојан Стевић”. Реч је о приповеци (за коју је М. Јанковић издавачу Цвијановићу предлагала и бољи наслов „Газда”) – о свом одрастању у предратном Београду, као и причама / портретима („Богдан”, „Кате Марћели”). Фигура (недостајућег) оца у антологијској причи „Мој отац” из збирке *Смрти и животи*, овде је се даље развија и трансонује кроз лик „Стојана Стевић”, кроз који уместо недостајућег оца, девојчица доживљава двоструку издају мушког/очинског принципа – неког ко се (за)волео као отац, али чија је издаја (повећења), због порока (пијанства), представљала изгубљено поверење у људе уопште. Мушкарци су уопште, код Милице Јанковић као и код Исидоре Секулић, она „срећнија половина човечанства”, чије типове Милица Јанковић слика мајсторски, остављајући најснажније странице своје прозе управо о неким најважнијим мушким личностима из свог најранијег детињства и непосредног окружења (ујак Лазар у причи „Мој отац”, „Богдан”, као и споменути „газда Стојан Стевић” и други).

Збирка *Плави, доброћудни вали* (названа такође, по најслабијој приповеци у збирци), креће се, дакле, у наведеном тематском опсегу: сачињавају је три прозе са Јадрана, вредносно различитих учинака („Прича без сижеа”, заматног и обећавајућег, „модернистичког” наслова, као нека врста експеримента, али без јачег уметничког ефекта), прича-портрет „Кате Марћели”, која се у целокупном опусу Милице Јанковић на јадранске теме чини и најуспелијом (реч је о ванбрачној кћерки неког „дубровачког господара”), коју путница упознаје у њеним позним годинама, ванредно ефектно сликајући у виду гротеске, сав њен трагичан раскорак, почев од физичког изгледа, облачења и понашања ове жене са свешћу о „ари-

¹⁴ О Милице Јанковић су писали за њеног живота следећи савременици (сем Скерлића, у *Историји новије српске књижевности и Писци и књије V*): Паулина Лебл Албала, Крешимир Георгијевић, Т. Ђукић, Павле Поповић, Сима Пандуровић, Владимир Ђоровић, Павле Стефановић, Драгиша Васић, Младен Ђуричић, Марија Илић-Агапова, Исидора Секулић и Милан Богдановић.

стократском пореклу”, до једне горке ироније коју сенчи извештан хуманизам према овом женском типу. Најзад и једна аутобиографска проза, са интимистичким пресецима („Са острва”) приказује Милицу Јанковић као књижевницу врло истанчане интроспекције и врло модерног психолошког понирања у себе, која је на трагу модернизма. Најјаче приповетке и овде су оне, инспирисане раним детињством и школовањем у Београду („Стојан Стевић”, „Богдан”), којима се придружује и потпуно аутобиографски запис („Познанство са Шантићем”). Ова збирка, као узорак у малом, приказује сву хаотичност њеног рада, писање „надушак” и „без реда”, са споменутих одсуством за компоновање прича у складне тематско-мотивске целине – приликом припреме за објављивање.

У ову генезу приповедног рада Милице Јанковић неопходно је умешати и њен лични животни моменат везан за болест. Залагањем најугледнијих књижевника тог времена крајем 1927. на Коларчевом народном универзитету организовано је књижевно вече њој у част (организатор је часопис „Мисао” тј. његова власница, Смиља Ђаковић)¹⁵, чиме је новчано омогућено да М. Јанковић иде на лечење у Париз, крајем исте 1927. године (где борави од децембра, до марта-јуна, 1928. године). Милица је прво боравила у болници, потом у приватном пансиону – када ју је посетио и Бранимир Ћосић сачинивши скицу за интервју са њом (који, иако предвиђен, нажалост, није објављен у његовој књизи *Десет писаца – десет разговора*, 1934)¹⁶. Париз знатно тематски-просторно проширује њену приповедну уметност – уз Јадран, то су две дестинације које су видно обогатиле њен (кретањем оксудан) стваран и спољашњи свет. Ову етапу у свом животу, она је приповедно пропратила такође једном од најбољих збирки *Пушем* (1932), где у мноштво прича као место збивања уводи и Париз. Париске приче присутне су у мањој и мање успелој мери и у њеној последњој збирци *Људи из скалмије*, као и у појединим фрагментима прозе *Међу зиговима*, но често различитих вредносних резултата. Као да је превелика жеља да се Париз доживи свим чулима (а не да се тај град сведе на болницу), била јача као свесна намера, од спонтаних тренутака који рађају истинску уметност. Тај „грч” да се пише о Паризу по сваку цену, стога је дао разнолике резултате и тек једна прича („Уметничке лудорије”) би заслуживали назив антологијске приповетке.

¹⁵ Књижевни часопис „Мисао” организовао је 1927. године књижевне вечери на којима су говорили Павле Поповић, Сима Пандуровић и Исидора Секулић, а песме су читали Велимир Живојиновић Massuka и Десанка Максимовић. Сав приход је уручила Смиља Ђаковић Милицу Јанковић за њено лечење у Паризу. Велиша Максимовић, исто, (23). Видети и: Јелена Скерлић-Ђоровић, *Живот међу људима: мемоарски записи*, Нови Сад, 2014, 186.

¹⁶ Бранимир Ћосић, *Десет писаца, десет разговора*, прир. Јован Пејчић, Службени гласник, 2012. У ово издање приређивач је први пут укључио незавршени и необјављени интервју Б. Ћосића са Милицом Јанковић, обављен у Паризу до 18. јула 1927. године (према издању Иванке Разић Удовички), стр. 141–153.

Но, без обзира на ову оцену, нова збирка *Путем*, настала након боравка у Паризу (док је још постојала нада за оздрављење), поново је обасјала свим сјајем приповедну уметност Милице Јанковић. Објављена код угледног издавача Геце Кона (иако опет са лошим распоредом прича), она крије неколико антологијских приповедака. Ту посебно мислимо на насловну („Путем“), једну изванредну, реалистичку слику преткумановске Србије (као што је поменуто, сви глаголски облици појма кретања / путовања, постају све присутнији у прози Милице Јанковић, што је она била физички непокретнија и везанија за собу и кревет). Ту такође, пуну пажњу привлаче још неколике приче, попут аутобиографске „Позориште” (која, као да је сјајан наставак приповести из детињства и прозе „Мој отац“), затим „Сликарка”¹⁷, такође приповетка антологијска у сваком погледу, где нараторка у трећем лицу приповеда о жени-сликарки, неконвенционалној у сваком погледу, као тип жене будућности (кратка коса, цигарета, шешир), која, задивљена лепотом пејзажа са језером у позадини, уместо уживања у сликању тог призора, ненадано учествује у догађају, у којем својом изузетном самосвешћу и неустрашивошћу (за разлику од пасивних и околних посматрача, монаха – чиме је дала снажну критику религије као догме) спасава једног дављеника сигурне смрти. Овај врло необичан и модеран угао посматрања дихотомије живот-смрт, ваја и лик једне „ослобођене” жене будућности – припаднице не само нових, феминистичких струјања, у деценијама између два светска рата, већ и типа жене интелектуалке и наглашеног атеисте (односно, како је Милица себе називала под утицајем руских студената у Минхену – „нихилисте”).

И један од прозних експеримената (којима је Милица повремено волела да се позабави, барем у насловима) овог пута уродио је плодом – реч је о причи „Туђа приповетка”, постављена у иронијски дискурс и фокусирана као једно јавно предавање у женском удружењу, сасвим модерних и авангардних захвата и порука. Коначно, и једна „париска” прича под насловом „Уметничке лудорије” приказује у једном срећном часу, сав уметнички потенцијал Милице Јанковић и показује пут којим би се развијао њен наратив, да је којим случајем имала срећније (нормалније) околности живота и услове за развој сопствене приповедне уметности. Остале „париске приче” у овој збирци не могу понети епитет успешних – заустављене на болничким доживљајима из болесничке собе („Прошла је”, „Жена од заната”, „Секташ”, „Мала Францускиња”), тематски прегнантне, понекад сентиментално-патетичне, па чак и тривијалне и без поенте, ни у ком случају не сврставају ове теме из „вечног града” у њен успели приповедни циклус. Но, у три последње, тематски сасвим разнородне приповетке, Милица Јанковић се поново винула у саме врхове својих приповедних могућ-

¹⁷ Ова прича је уврштена у антологију: Славица Гароња, *Врћи Тајни: антологија женске приповејке до 1950.* (2016, 242–247)

ности. Реч је о необичној (може бити, такође „париској” причи) под насловом „Тровање”, где у мушком роду и ја-форми, ауторка исписује необично сугестивно (лично?) искуство на граници живота и смрти. Друга прича „Командант”, такође представља (у мушком роду) једну ратну исповест на Св. Луку 1915. (и у ратним причама, Милица Јанковић остварује свој значајан, укупно трећи и веома успели тематски циклус), док последња приповетка „Лепота” представља истинско естетско уздигнуће: аутобиографски заснована, ауторка као да исписује врло надахнуту и оригиналну реплику на чувену драму Боре Станковића „Коштана”. Њена јунакиња је такође млада, прелепа Циганка, играчица и певачица на сеоским вашарима, коју среће кроз неколико година као просјакињу, не препознајући је – прерано остарелу од тешког живота и бројних порођаја, чиме Милица Јанковић као да дописује Бору Станковића о трагичној пролазности и удесу жене и женске лепоте у крутим нормама патријархалног брака, али дајући и своје аутопоетичке ставове о естетици уопште.

У приповедном опусу Милице Јанковић од почетка доминира изразита ликовност у перцепцији света – сем дара запажања, црта лица, пејзажа, ту је и ликовни дар за боје, цвеће, пејзаже и уопште, осетљивост за лепоту.

Иако објављена исте године, када и збирка *Пућем*, прави поетички заокрет у приповедном опусу Милице Јанковић представља књига, први пут одлично одабраног наслова – *Међу зидовима* (1932) – збирка кратких прозних записа, што чини њен опус доврхуњеним и значајним управо у једном новооткривеном поетичком правцу – који води ка сасвим модерном изразу. Иако антиципира потпуни пораз пред животом, ова проза је победа уметности Милице Јанковић, која се потпуно приближава српској књижевности која ће се писати крајем седамдесетих и осамдесетих година 20. века, и која тек треба да заслужи једну подробнију анализу савремених истраживача. Попут кроки цртежа, сачињена од фрагмената, сећања, асоцијација, рефлексива са наглашеним психолошким контекстом, ове прозе представљају њен несвестан заокрет од реализма ка модернизму.

У ових 30 прозних фрагмената, Милица Јанковић, потпуно помера свој наратив са спољашњег ка унутрашњем, у потпуном одустајању од фикције, наратије, сведеном на лично, „за себе”, то је заправо, бележење различитих психолошких стања субјекта у егзистенцијалној тескоби („Међу зидовима”, „Мој видик”, „Молитва” са отвореним скептицизмом, штавише, потпуног одсуства вере у Бога), са интроспекцијом кроз изузетно танане, лирске и метафизичке симболе (птице, дрвеће, годишња доба) и готово надраженим чулним опажајима (звучи споља), прозе пуне атмосфере и симбола, отворених унутрашњих видика, за наизглед, невидљив живот пун непомерљивих ствари у свакодневници и видик у болеснице (прозор собе, шаре леда на прозорима, рађање пролећа кроз спознају раста дрвца испред куће, живот птица и цвећа), иза којих се назире сама суштина живота, повремено прожета сећањима (опет изузетно снажни и живи

фрагменти сећања из детињства, потом са студија у Минхену, или недавног боравка књижевнице у Паризу), често са психолошким контекстом јеткости и огорчености (пред неправедношћу живота и личне судбине), припуштајући тек понекад људске гласове као манифестацију спољашњег свакодневног живота у свест, или саме људе кроз посете неименованих пријатељица болесници. Милица Јанковић у овим фрагментима успева да створи понекад праве модернистичке прозне медаљоне („Врапци”, „Ледене слике”, „Шљивица”, „Почетак”, „Жеља”, „Ноћас”, „Плави прозор”), још увек верујући у лепоту, трагајући за осмехом („Ретка посета”), од чега начас живне њен изворни уметнички импулс, што још једино може да је одушеви („Последње што код културнога човека умире то је осећање лепога” каже у запису „Једино добро”, 37). Ова проза се симболично завршава реченицом: „Јер наде нема” („Плави прозор”), па на неки начин овај исказ симболично заокружује не само збирку *Међу зиговима*, већ и ову књигу, али и читав животни круг и приповедни опус Милице Јанковић.

Ипак, и после ове, на неки начин тестаментарне прозе, Милица Јанковић је смогла снаге и написала још једну, своју последњу књигу – збирку приповедака *Људи из скамије* (1937) – где су сећања на школске дане тек грчевита борба за последњи нађени смисао (живота) у писању, који се неумитно гаси. *Људи из скамије* – сведочи о паду свих биолошких снага, „чупање” тема по сваку цену, оживљавајући време пуно заноса (када је све било супротно од садашњице) – у школском добу, где је сећање последњи механизам одбране и оживљавања оне енергије здравља и кретања, када је све било нормално, а живот пун обећавајућих чуда (која су сва одреда изневерила), чиме се у ствари књижевница упустила у своју последњу борбу, надомешћујући (неподношљиву) садашњицу и стварност сопствене егзистенције, оживљавањем већ дебелих талоба бивше (срећне) прошлости. Њена последња збирка *Људи из скамије* (најзапаженија, зато је што је објављена у чувеним плавим корицама СКЗ – чиме је Милица Јанковић постала дотад једина књижевница која се два пута појавила у плавим корицама)¹⁸ само је једно тематско гребање по већ увелико празном чанку, очајнички покушај да се пише, када је већ и здела животног искуства испражњена, упркос још огромном духовном витализму, животном стоицизму. Њене приче у првој половини ове књиге, зачуђујуће јед-

¹⁸ Марија Илић Агапова, у чланку „Случај Милице Јанковић или Победа духа над материјом”, пишући о књизи *Људи из скамије*, истиче Миличину уметност супротстављања смрти: „Преживети живот, то је уметност посебна и велика. Преживети га отимајући га од болести, то је подвиг који се обнавља сваког дана.” (Агапова, 1938; 291). В. Јоксимовић, исто, 23. Сем ове књиге, Милица Јанковић је претходно у плавом колу СКЗ објавила и роман *Плава јосиођа* (1924). У новије време, од књижевница, да буде два пута објављена у Плавом колу СКЗ имала је привилегију још само Гроздана Олујић са својим романима *Гласови у ветру* (2009) и *Преживети до суира* (2017).

нообразне структуре, доиста се налазе на граници приповедног дискурса за децу и омладину (па многи, с правом, сврставају ову збирку и у дечију књижевност).¹⁹

У тих својих петнаест краћих прича, у добро познатом тематском опсегу (које смо назвали: аутобиографске, реалистичке, јадранске, париске), Милица Јанковић се, као што је речено, претежно задржава на добу гимназијског школовања (у Вишој девојачкој школи у Београду), нажалост, углавном обрађујући понекад (и баналне) теме са школских часова, засноване на анегдоти или причи без поенте. Можда би се у том смислу успелом могла назвати прича „Први дан” (где се у лику Загорке – често име које себи даје нараторка у причама из детињства), доста пластично описује Београд уочи Првог светског рата и друштвени миље тог времена. (Још када се томе дода, да је рецимо, канонско издање *Што дела српске књижевности*, Матице српске од целокупног приповедног опуса М. Јанковић, уврстило само једну причу Милице Јанковић под насловом „Најгори разред”²⁰ управо из ове књиге, уз слабу причу „Мало срце” из збирке *Историјески* – што је аутоматски пренето и у антологију Рајка Лукача²¹), можемо схватити размере непрочитаности и непроучености књижевно-приповедног опуса ове књижевнице и колико је Милица Јанковић вишеструко „оштећена” у послератној рецепцији, али и савременој историји српске књижевности уопште)²². Слабим нам се чине из ове збирке и „париске приче” („Моји пријатељи” – о голубовима из болничке собе, „Цвећарница”), док једина јадранска прича („Њина Васиљевна”), такође представља причу/портрет, која не домашује сличне из ранијих збирки, а сличан утисак оставља и помало патетична приповест из рата („Попрсје” – о скривању бисте краља Петра у окупацији). Но, поново ће у пуном сјају заблистати њено перо у причама из другог дела збирке – пре свих, то је проза „Зидари”, где је у срезаном реалистичком исечку / слици предратног Београда и сиротињског живота у заједничким дворишним становима, са прецизним скицирањем различитих карактера и људских судбина (чиме је ова прича сродна са оном најранијом – „Отргнути листићи из дневника једне девојке”) ванредно поентиран – кроз призор смрти рад-

¹⁹ Тијана Тропин, „Милица Јанковић и књижевност за децу”, *Нова реалност из сојсџвене собе*: зборник о Милице Јанковић, 2015, стр. 2013–214.

²⁰ *Што дела српске књижевности*, Матица српска, књ. 12, Нови Сад, 1963.

²¹ Рајко Лукач, *Анџолоџија њриповедака српских књижевница*, Београд, Zepher book world, 2003.

²² Према истраживањима Малише Станојевића, негативна критика, започета од романа *Плава јосџођа* (из пера Милана Богдаовића и Веселина Маслеше), пренела се готово „механички“ и на потоње судове критичара, пре свих Велибора Глигорића, који још више вредносно минимализује дело Милице Јанковић, а да га никад није ни прочитао (видети: мој рад „Милица Јанковић у светлу истраживања Малише Станојевића”, „Наслеђе”, бр. 30, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, стр. 15–16).